

Синьоводська проблема: перспективи комплексних краєзнавчих досліджень*.

У статті розглянуто діяльність наукового центру дослідження історії Центральної України з вивчення синьоводської проблеми. Проаналізовано результати експедицій 1997-2003 рр., окреслено перспективи подальших досліджень.

The activities of the Scientific Centre of Central Ukrainian History Research concerning Synyovodska problem are given particular attention in the article. The results of the 1997-2003 research expeditions are being analyzed, perspectives of the subsequent investigations are being defined.

Синьоводська проблема тривалий час не розглядалася з достатньою вичерпністю. Лаконізм літописних свідчень наклав відбиток на праці дослідників – у переважній більшості випадків зустрічаємо лише констатацію факту про битву та перехід українських земель під владу Великого князівства Литовського. В узагальнюючих працях з історії України, навіть при досить розлогому викладі, цій події здебільшого присвячується кілька рядків без детального аналізу причин, які їй передували, та побіжно перераховуються її наслідки. Причини цього зрозумілі: історіографія титульної нації полишала незначний простір для трактування подій та явищ регіональної історії, особливо коли вони не узгоджувалися з офіційними тезами про Куликовську битву як знаменну віху у визволенні Русі від „татаро-монгольського іґа”, або тезою польської історіографії про завоювання Казимиром III ординського Поділля.

* Автор висловлює щире подяку вченим з Інституту історії України НАН України Є.М.Скляренку, Ф.М.Шабуньдо, Інституту археології НАН України Л.В.Литвинюк, Г.А.Козубовському, фахівцям Національного науково-дослідного реставраційного центру Н.О.Щеколдиній, Н.Ю.Бредіс за безкорисну допомогу, яку вони постійно надавали Центру. Слів вдячності заслуговують М.І.Шраменко, І.П.Александров, Ю.І.Компанієць, Є.М.Чабаненко, А.А.Зубченко, Д.І.Фартушняк, В.М.Джугостранський, С.М.Настенко, П.Г.Голінський, М.В.Малий, десятки відомих і невідомих доброзичливців, завдяки яким експедиції до Торговиці змогли здійснитися.

З часу введення до наукового обігу значної кількості джерел у середині-другій половині XIX ст. започатковується виокремлення сюжету про Синьоводську битву, хоч визначальні положення щодо дати і місця події часто наводилися різні. В. Антонович у „Нарисі історії Великого князівства Литовського до смерті великого князя Ольгерда”, посилаючись на літописи: Густинський, Никонівський, хроніки Биховця й М. Стрийковського, датував перемогу над татарськими князями Кутлубугою, Хаджибеєм та Дмитреєм 1362 роком і зазначив, що сталося це на берегах р. Сині Води (Синюхи) на кордоні Київської і Херсонської губерній¹. Його опонент М. Дашкевич у рецензії на „Нарис”, опираючись на свідчення Яна Длугоша та Марціна Кромера, приписував розгром трьох татарських орд великому князеві литовському Вітовту й датував його останнім десятиліттям XIV ст.² Не досить критичний аналіз джерел призводив до датування битви 1351 роком, як у хроніці Биховця чи 1331 роком, як у М. Стрийковського. Зокрема, Л. Похилевич вказував 1331 рік у своїх нарисах поселень Київської губернії, цитуючи відомий опис битви³. Відтак і в „Історії міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область” роком заснування Торговиці названо 1331 рік⁴.

Щодо місця битви із власною гіпотезою виступив М. Грушевський, який у „Нарисі історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття” констатував, що під „Синьою Водою звичайно уважають теперішню Синюху, лівий притік Богу”, але в „Історії України-Руси” зазначив, що у польських люстраціях XVI ст. згадується Сниводь „при шляху Татарським” на межі Київщини, Волині і Поділля і що, на його думку, є більш правильнішим вважати, що битва була на Сниводі⁵. Однак, у висновку до сюжету М. Грушевський писав: „Кінець кінцем мусимо задовольнитися тим висновком, що в 1363 р. Ольгерд увійшов у конфлікт із татарами, ходив походом у полудневу Київщину й погромив там татар і що у зв’язку з сим, по всякій правдоподібності, стояла формальна окупація Київщини й Поділля”⁶. Тож виникає питання, чи вважав сам історик свою другу гіпотезу остаточною, чи, можливо, так і не вирішив, якій з них слід надати перевагу.

Навколо названих дат і місця події тривалий час точилася наукова полеміка, як в Україні, так і між зарубіжними вченими. Протягом останнього десятиліття, у вітчизняній історичній науці утвердилася думка щодо датування битви 1362 роком, за датою наведеною у Никонівському і Густинському зводах та Рогозькому літописці, а її місцем називають береги нинішньої р. Синюхи.

Водночас зауваження висловлене М. Грушевським щодо Сниводі як місця битви дало поштовх до появи цілої низки краєзнавчих нарисів, зокрема в „Історії міст і сіл Української РСР”, а також в публікаціях, котрі з’явилися в періодичній пресі із здобуттям Україною незалежності⁷. У них відчувається прагнення піднести роль та значення битви, поставити її на рівень, якого вона, безсумнівно, заслуговує, але, на жаль, робиться це без врахування певної специфіки проблеми й необхідного у такому разі ґрунтовного аналізу джерел та історіографії. Нерідко висловлюються закиди на адресу вчених з приводу недостатньої уваги до мало розробленої проблеми, здогадного характеру судження та пропозиції щодо локалізації місця битви, подальших її досліджень та доцільності увічнення у пам’ятних знаках. Такі публікації привертають увагу громадськості до історичного минулого, сприяють вихованню поваги до героїчних сторінок у діяннях попередніх поколінь. Вони, проте, не можуть, звичайно, замінити конкретних досліджень і узагальнюючих праць із синьоводської проблематики.

Різнобічна й системна робота, спрямована на розширення кола джерел, пов’язаних із Синьоводською битвою, розпочалася з відкриттям Кіровоградського регіонального наукового центру дослідження історії Центральної України Інституту історії України НАН України, метою якого, як і інших подібних осередків, є поглиблене вивчення регіональних аспектів вітчизняної історії. Вчені, об’єднані прагненням досліджувати минуле Центральної України, поставили перед собою завдання детально проаналізувати й синьоводську проблему. Навесні та влітку 1997 року відбулися перші комплексні експедиції до с.Торговиці, які з того часу проводяться щорічно. У їх складі протягом останніх років працювали викладачі Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка, співробітники обласного краєзнавчого музею, місцеві вчителі-краєзнавці: історики (О.Брайченко, О. Демешко, М. Шраменко), археологи (Н. Бокій, І.Козир, М. Тупчієнко), фольклористи (Л. Куценко, О. Попов), етнографи (Ж. Костяна, В. Хоружий), студенти. Учасники експедицій знайомилися з експозиціями та фондами музеїв, вивчали фольклор с. Торговиці та навколишніх населених пунктів: смт.Новоархангельська, сіл Кам’яного, Калниболіт, Підвисокого, Чеснополя, Ямполя, здійснювали археологічні розкопки. В Кіровограді і Торговиці з проблем українського середньовіччя відбулися дві наукові конференції, в яких взяли участь науковці Києва, Вільнюса, Умані, Черкас, краєзнавці Новоархангельська, Лисянки.

Отримані попередні результати досліджень можна об'єднати за кількома напрямками. Зробити це доцільно тому, що комплексно синьоводська проблема ще не розглядалася і окремі дослідження досі здійснювалися розрізнено.

Усна народна творчість. Визначні події доби середньовіччя нерідко знаходили відображення в усній народній творчості. З огляду на цю обставину ретельно аналізувався фольклор у двох площинах: ретельно було переглянуто опубліковані збірки дум та історичних пісень, а в ході фольклорних експедицій особливу вагу надавали свідченням, які мали хоча б дотичне відношення до битви.

В опублікованих збірниках присвячених битві пісень виявити не вдалося. Натомість у записах весільних обрядів занотовано кілька варіантів пісні, яку виконували дружки, коли молодий заходив до хати:

Не наступай, Литва,
Буде з нами битва,
Будемо воювати,
Сестру не давати⁸.

Настороженість виявляється у застереженні не наступати і в прямій погрозі „буде битва”, але подальший розвиток весільних подій передбачає врешті-решт шлюб, що є своєрідним перенесенням українсько-литовських взаємин на родинно-побутовий ґрунт. Варіанти зазначеної пісні були записані на Поліссі, Полтавщині, в Центральній Україні.

При опитуванні місцевих жителів з'ясувалося, що відомо їм про Синьоводську битву, чи відомі їм топоніми, пісні, перекази, легенди, пов'язані з нею. При цьому враховувалося, що в Торговиці та Новоархангельську інформація про битву є досить поширеною, оскільки постійно підживлюється знахідками джучидських монет, характерної східної кераміки, тож практично неможливо з'ясувати – джерелами її слугує народна традиція чи добре відомі витяги з праць В.Антоновича й Л.Похилевича, або ж публікації краєзнавчих розвідок. Серед легенд та переказів найбільш яскравим виявився текст, записаний І.Безвершенком у с.Чеснополі Тальнівського р-ну на Черкащині:

„Давно це було. Більше сотні літ стогнав цей край під татаро-монгольським ігом. Брав татарин дань хлібом, медом, шкурами, а особливо гірка була данина кров'ю: забирали дітей, дів і хлопців. Остогидло козаку платити щорічно таку постилу дань, ще з зими почав готувати щит, шаблюку, лук і стріли. Купив у купця-зброяря ще й меча та піку... Тренував коня. Як прийшла весна, то тільки появиться десь татарський хан, то козак налетить зненацька, поб'є і прожене або в Дике поле, або аж за

Дніпро. І так ганяв його всю весну і літо. Прийшла осінь. Зовсім розгнівався татарський хан. Взяв з собою ще двох ханів і напали на козака. Тиснуть всі троє на козака. Важко козаку відбиватися і не має куди відступати: позаду річка Синюха, а на тому березі неприступна скала.

– Сусіде, поляче! Допоможи! – не чути, мовчить, не хоче гнівити ханів, та й радий, як уб'ють татарські хани козака, то поляку залишиться земля.

– Брате московитяне! Підсоб! – Мовчить москаль, боїться татарів.

Тоді згадав козак, що біля холодного моря живе литвин, який тільки те й робить, що відганяє від домівки німецьких рицарів.

– Литвине! Хоч тобі й важко, але трішки підсоби мені.

Загуділа земля, засвистіло в небі. На огненнім коні прилетів литвин-воїн і прямо впав на трьох ханів. Забив їх глибоко в землю і сам загруз разом з конем.

Стоїть! Стоїть зимою і літом, стоїть роками, стоїть віками не випускає з-під землі татарських ханів, щоб не брали вони данини, не сіяли тугу на нашої землі.

Стоїть, почорнів, а як насувається яка біда, то гримить, гуркоче, блискає, мовби каже: „Люди, будьте на сторожі!

Так було і перед першою світовою війною, так було і в період революції, так було і перед другою світовою війною”⁹.

Легенда пояснювала походження трьох каменів, в обрисах яких вгадувалися: вросла по пояс у землю постать, а обіруч щит та меч.

В. Мицик записав переказ, який побутував у с.Чеснополі про те, що на Чесному полі під селом відбулася битва з татарами¹⁰.

Підсумовуючи звістки переказів та легенд, мусимо констатувати, що в них зазначаються кілька місць битви, але жодне з них не підтверджується знахідками, притаманними значним битвам.

Кількарічні пошуки фольклорними експедиціями пісень, у яких містилися б згадки про Синьоводську битву чи принаймні про литовський період української історії, очікуваних результатів не дали. Винятком є запис, здійснений Ольгою Амбразяк 1992 року в с.Олександро-Мар'івці Петрівського р-ну Кіровоградської обл. від Єрофія Криворучка, 1906 року народження:

Розгулялись сині води,
Ніде правди діти,
Іде литвин до водиці
Турка голубити.
Голубити, ласкати,

Домой проводжати (двічі)
Ще й в путь наставляти,
А нас обіймати,
Нову жизнь закликати¹¹.

Однак щодо цієї пісні слушним є припущення про те, що у пісні йдеться про переселення литвинів на Подніпров'я у XVIII ст. Цим же часом датується і топонім с.Сурсько-Литовське на Дніпропетровщині¹². Що ж до виразу „сині води”, то у даному випадку це найімовірніше художній образ річки, а ніж назва Синюхи.

Відсутність у народнопісенній творчості свідчень про битву литовсько-українських військ з татарськими ордами 1362 р. пояснюється тим, що на той час (друга половина XIV ст.) в середовищі народу як творця і носія фольклору ще не визріли необхідні засади консолідації для протистояння ординцям, відображення яких і повинно було б стати канвою твору. Не готовою була й еліта як світська, так і духовна очолити цю боротьбу, а, зрештою, й відобразити її в історичних та епічних творах. Відображення конкретних історичних подій в історичних піснях в Україні – явище XVI і наступних століть.

На відміну від поразки сербів та босняків у битві на Косовому полі 15 червня 1389 року, яка дала поштовх до творення пісенного циклу¹³, перемога на Синіх Водах та ще й під проводом іноземного полководця не настільки вразила сучасників. Так і дослідники Куликовської битви констатують, що їм невідомі зразки фольклору, безпосередньо присвячені битві, а відомі лише поодинокі згадки Куликового поля та хана Мамає, і зазначають, що епос, притаманний тій добі, більше тяжів до узагальнених образів, у котрих висловлювалися віковічні прагнення й очікування народу¹⁴.

Слід також мати на увазі, що на покордонні, яким часто протягом XIV–XVIII ст. були береги Синюхи, місцеве населення не могло бути стабільним. Перед небезпеками воно могло мігрувати на більш захищені території, а наступна хвиля заселення вбирала в себе вже інших переселенців, тож нитка народної пам'яті про події попередніх століть на цих теренах могла перериватися.

Топоніми. Детальний аналіз, здійснений В.Лучиком, засвідчив відсутність у регіоні р.Синюхи гідронімів, які відображали б литовські впливи¹⁵, попри висловлене свого часу судження О.Стрижака, котрий певною мірою пов'язував назву р.Литвинки (притоки Гірського Тікича) з битвою¹⁶. Найближчі топоніми, тією чи іншою мірою пов'язані з Литвою, литовцями, віддалені від Торговиці на десятки, а то й сотні кілометрів –

с.Литвинівка Жашківського району, с.Литвинець Канівського району Черкаської, с.Вітовтів Брід Миколаївської та згадуваний топонім Дніпропетровської області, не дозволяють говорити про відображення згадок про битву в топонімах, які б увічнили перемогу литовсько-українського війська над татарськими ордами.

Причини цього явища пояснюються тим, що очолюваний Ольгердом похід для місцевого населення все ж був короточасним, хоча і супроводжувався вигнання татарських орд, руйнуваннями та певним протистоянням їм українського населення. До того ж короточасні події, – битви, зокрема, Синьоводська, як правило, прибирають місцеві назви полів, урочищ, а не сприяють їх зміні на інші, які б відобразили сутність подій, що там відбувалися.

Археологічні матеріали. Обираючи місця пробних шурфів під час перших розкопок археологи опиралися на свідчення жителів Торговиці про знахідки монет, кераміки, прагнучи започаткувати дослідження „руїн, підземель, гротів, мармурових плит і залишків могутніх стін”, згадуваних Михалоном Литвином¹⁷. В результаті археологічних розкопок поселення та поховального комплексу XIV ст. накопичено антропологічний та нумізматичний матеріал, було обстежено залишки будівель XIV ст.¹⁸ Підсумовуючи результати археологічних пошуків, слід зазначити, що досліджено тільки околицю поселення: під Китай-горою і на березі Синюхи. На першому місці знайдено залишки садиби XIV ст.: печі-тандири, керамічну трубу як частину мережі, уламки керамічного посуду, на другому протягом 2001-2003 років здійснювалися розкопки підмурівку ще одного приміщення. Розкопи закладені на Китай-горі, як можливого місця поселення, не виправдали сподівань.

Археологічні розкопки дали унікальну знахідку монет, завдяки яким вдалося уточнити датування як поселення, так і поховання. Антропологічний матеріал, вивчення якого розпочато Л.Литвиною, дасть змогу відповісти на питання, хто ж проживав у поселенні, чи принаймні кого (місцевий люд, невільників) ховали на північно-східній околиці, адже поселення, в якому мешкали носії різних вірувань, можливо мало й інші місця поховань цього періоду.

Місце для городища, з якого розпочалася Торговиця, було обране явно невипадково: високий, крутий берег Синюхи розглядався як природна перешкода, що дозволяло більше зміцнювати поселення з північного заходу – від поля. Дещо вище Торговиці Гірський Тікич, Гнилий Тікич та Вись утворюють з Синюхи повноводу річку, по якій можна було досягнути Південного Бугу та Чорного моря, водночас зручні броди не робили її

перешкодою і для сухопутного шляху. Без сумніву, зручне місце неодноразово заселялося, але відчутною гальмуючою силою була постійна небезпека покордоння, яку створювали войовничі кочовики степу, які не дозволяли йому міцніти. Значного ж розквіту давня Торговиця (Сині Води) сягнула тоді, коли татари зробили його військово-адміністративним центром значної округи.

Досліджуючи історичну географію XIII-XIV ст. В.Л.Єгоров виділяв шість етапів містобудування в Золотій Орді. Це період відбудови й використання старих міст, які існували до приходу монголів у 40-х роках XIII ст.; початок містобудування в степах під час правління Бату в першій половині 50-х років XIII ст.; піднесення містобудування за хана Берке – з середини 50-х до середини 60-х років XIII ст.; період уповільненого росту міст – з 70-х років XIII ст. до початку другого десятиліття XIV ст.; розквіт містобудування за Узбека і Джанібек – з другого десятиліття до 60-х років XIV ст. [Тут і нижче підкреслено автором статті. – *О.Б.*] та затухання і занепад містобудування – з 60-х років XIV ст. до 1395 р.¹⁹. Десь у середині XIV ст. ординське місто на Синюсі набуло тих ознак, які дали Михалону Литвину підставу назвати його Троєю.

Нумізматичний матеріал дозволяє говорити про Торговицю як про золотоординський центр саме в рамках п'ятого етапу. Принаймні найчисленніший скарб 1894 р., знайдений в межах Торговиці, за хронологією карбування і кількістю монет розподіляється так і не залишає з приводу цього найменших сумнівів²⁰.

Токта (Гійас ад-дін Токту)	1290 – 1312	10
<u>Узбек (Гійас ад-дін Мумаммад Озбег)</u>	1312 – 1342	22
<u>Джанібек (Джані-бег)</u>	1342 – 1357	78
<u>Бердібек (Мухаммад Берді-бег)</u>	1357 – 1359	25
Кульна	1359 – 1360	1
Навруз (Ноуруз-бег Мухаммад)	1359 – 1360	6
Празькі гроші		6
(Вацлав II 1278 – 1305;		
Іоанн I 1310 – 1346;		
Карл I 1346 – 1378)		

Отже, можна констатувати, що надходження джучидських монет на середнє Побужжя припинилося у короткотривалє правління хана Навруза (грудень 1359 – березень/травень 1360 р.)²¹. Цим же часом датуються й монети, знайдені в результаті археологічних розкопок та атрибутовані

Г. Козубовським. До речі, вигляд деяких з них дозволяє фахівцям припускати наявність місцевого карбування в Торговиці в середині XIV ст. На жаль, втрачено досить значний скарб монет, вимитих паводком 1980 р. Наступні можливі знахідки нумізматичного матеріалу дозволять порушити питання про обсяги місцевої торгівлі та роль міста в торговельних зв'язках.

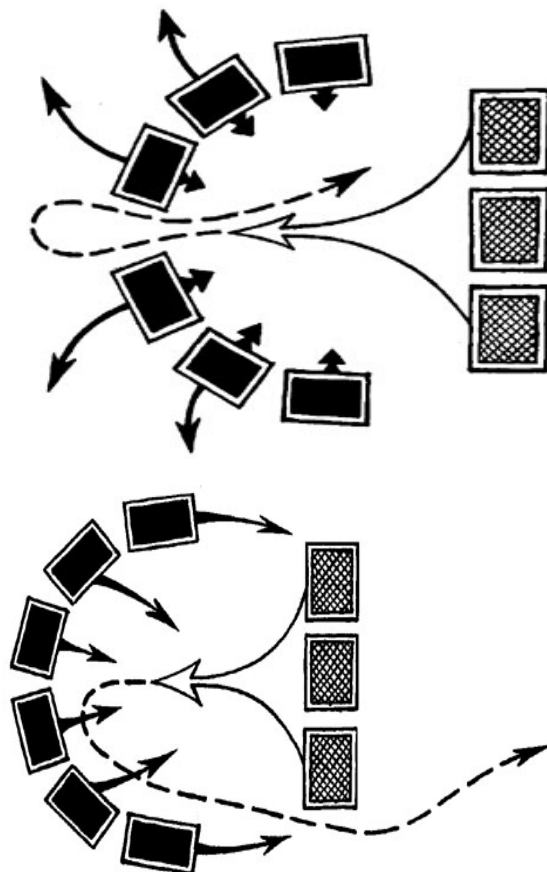
У південно-східній частині Торговиці багато разів траплялися, особливо під час танення снігу, дощів, будівельних робіт провали ґрунту, в результаті яких відкривалися підземні ходи. Місцеве населення пов'язує їх здебільшого з гайдамацьким рухом. Враховуючи свідчення М. Литвина, підземелля слід датувати значно ранішим періодом. Ймовірно що у цих підземеллях ординці тримали невольників під час зупинки між переходами чи використовували їх як господарчі сховища. За свідченнями мешканців Торговиці, викопані в глиняному ґрунті підземелля були висотою від 1,5 до 3 м, та шириною від 1 до 2 м. Подібні підземні ходи, знані як катакомби, відомі й в інших населених пунктах краю, зокрема, у Голованівську²². Слід сподіватися, що подальші археологічні дослідження дозволять простежити топографію поселення та мережу підземель.

Картографічні матеріали про Торговицю польського, російського, турецького походження є нечисленними. Позначення ж на деяких з них самої битви взагалі є досить умовним. Т. Люта, описуючи мапу Сарматії польського картографа Бернарда Ваповського (видання 1526 року), зазначає, що на ній уперше було позначено історико-етнографічну зону України – Поділля (Podolia) й подано герб цієї землі – щит із зображенням сонця. „У межах Поділля, – пише далі дослідниця, – зображено битву великого князя Ольгерда з татарами на Синій Воді. Місцеперебуванням татар Б. Ваповський визначив територію Лівобережної України, підписавши її й намалювавши там татарських воїнів – вершників, які, стріляючи з луків, скачуть на захід, у напрямку до Дніпра. Табір Ольгерда розміщений на південь від Чорного лісу й має вигляд укріпленого гарматами наметового містечка з великим князівським шатром посередині”²³. Я. Дашкевич не відкидав подібного твердження, хоч і зазначав, що довести його важко, оскільки Б.Ваповський в анотації згадував не Ольгерда, а Вітовта²⁴.

Незважаючи на певну умовність описів Правобережної та Центральної України й картографічного матеріалу, порівняльний аналіз їх у сокупності однозначно свідчить про те, що на картах середньовічних та нового часу терміном *Sini wody* позначалася нинішня річка Синюха, а не

якась інша річка. Як підтвердження, доречно процитувати лист середини XVI ст. кримського хана до короля Сигізмунда-Августа, у якому він зазначає: „которые врочища есть по Богу по реце и по Синеи Воде...”, і що тут свого часу „Саин-цара (Батия), Езюбека, Чааньбек цара кочовища были” і татари „и до сих часов у tych кишнях есть похованы и тепер тые кешени стоят”²⁵.

Військовий аспект битви. Певної уваги потребує аналіз звісток про перебіг битви біля Синіх Вод. Доволі докладний її опис міститься лише у хроніці Мацея Стрийковського. Зауваження щодо цього опису, як його прихильників, так і у критиків, ґрунтуються на одних і тих джерелах і не дозволяють, на наш погляд, ані щось напевно стверджувати, а ні аргументовано відкинути. Залишається констатувати, що такий опис існує і зазначені в ньому дії військ Ольгерда й татарських князів відповідають рівню воєнного мистецтва тієї доби.

Перший етап битви.

Протистояння поділеної на три відділи орди і розташованих півколом, поділених на шість загонів військ Ольгерда.

Невдала спроба ординців знищити загоны у центрі, військо розступалося і пропускало кінноту, обстрілюючи її з боків.

Другий етап битви.

Війська Ольгерда переходять у наступ, прагнуть оточити ординців і знищити. Ординці не витримують натиску і відступають.

Битва завершилася переслідуванням військами Ольгерда залишків орди.

Згадаймо літописну характеристику Ольгерда: „Усіх братів своїх Ольгерд перевершив владою і саном, оскільки меду, ні вина, ні пива, ні квасу кислого не пив, велику витримку мав і від того великого розуму набув і глибину думок. Од того і багато замислів мав. І такою підступністю багато країн і земель повоював і багато міст і князівств приєднав до себе і утвердив собі владу велику. Тим і примножувалося князювання його”²⁶. Московський літописець, у котрого не було ніяких підстав прихильно ставитися до литовського князя, який неодноразово здійснював походи на Московську державу, змушений був все таки визнати його непересічні здібності політика і полководця, які повною мірою виявлялися в організації ним військових виправ та на полі битв.

Ця обставина, однак, аж ніяк не полегшує вияснення одного з головних питань синьоводської проблеми – локалізації місця самої битви. Для ординців похід великих литовсько-руських військових сил не міг залишитися непоміченим особливо коли вони проминули Звенигород й напрям подальшого руху не залишав сумніву у тому, що він проляже біля Синіх Вод, резиденції ханського намісника. Ординці були змушені обороняти її, а тому логічним з їхнього боку було б випередити супротивника і дати бій на підході до міста на добре знайомій і зручній для кінноти місцевості. Тактичні дії супротивних сторін, описані Мацеєм Стрийковським, свідчать, однак, що цього не сталося. Зосередження кінноти ординців для удару в центр військ Ольгерда й розташування його полків півколом з подальшою спробою охопити війська противника, оточити й розгромити, є добре знаним й неодноразово використовувалося у воєнному мистецтві й раніше. До такої тактики бою ворогуючі сторони могли вдаватися за умови, коли татари, позбавлені можливостей флангових маневрів, водночас були впевнені у тому, що у них вистачить сил після наступу у центр військ Ольгерда оточити і знищити роз’єднані його частини. Полки Ольгерда теж не мали особливих можливостей для маневрування, але, напевно, були захищені з флангів природними перешкодами. Єдине, що вони робили – це розступалися, щоб, не зближуючись з атакуючою кіннотою, наносити їй фланговими обстрілами найбільше втрат, змусити ламати порядок під час атаки та перегрупування у тилу Ольгердового війська. Судячи з опису, у тилу полків Ольгерда було поле, на якому кіннота ординців могла розвернутися. Широкі поля були і перед військом Ольгерда, по них спішно відходили татари, прагнучи уникнути остаточного розгрому. Враховуючи всі ці обставини, можна припустити, що можливе місце битви могло бути як на північно-східній околиці Торговиці, так і дещо північніше її, а сама битва, скоріше за все, мала характер зустрічно-

го бою. Зараз же мусимо констатувати, що гіпотези щодо можливого місця битви, а особливо Торговицька, потребують додаткового вивчення. Одним із результативних напрямків дослідження є пошук та вивчення зразків зброї, обладунку, притаманних тогочасному литовському війську як унікальних для даного регіону.

Підсумовуючи результати кількарічних експедицій, слід зазначити, що поглиблено вивчаючи синьоводську проблему, науковці центру дослідження історії Центральної України зосередили головну увагу на багатоплановому дослідженні поселення та поховального комплексу Торговиці. За здавалося б звуженням теми проглядає значно ширший спектр проблем, пов'язаних з розширенням кола джерел про Синьоводську битву, які досі були недоступні.

Примітки:

- ¹ Антонович В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Моя сповідь: Вибрані істор. та публ. твори. – К., 1995. – С. 737-738.
- ² Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства. – К., 1885. – С. 74-89.
- ³ Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1864. – С. 348-349.
- ⁴ Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К., 1972.
- ⁵ Грушевський М.С. Історія України – Руси. – Т.IV. – К. – Львів, 1907 (перевид.: К., 1993). – С. 82
- ⁶ Там же.
- ⁷ Годзик А. Де українське Куликове поле? // Літературна Україна. – 1991. – № 52. – С. 8; Його ж. Від іґа до іґа, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви // Київ. – 1996. – №1 – 2. – С. 136-139; Ткачук П. Снивода річка історична//Освіта. – 1994. – 9 лютого; Дорош Н. Без президентського указу до національної свідомості – зась? // Освіта. – 1997. – 31 грудня.
- ⁸ Весільні пісні у двох книгах. Кн. I. – С. 451 – 453, 809; Кн. II. – С. 337, 622.
- ⁹ Архів автора.
- ¹⁰ Мицик В. Битва на Чесному полі // Колос (Тальне). – 1993. – 25 грудня.
- ¹¹ Архів автора.
- ¹² Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К., 1969. – С. 260.
- ¹³ Гуць М.В.Визвольні ідеї в сербохорватському народному епосі // Визвольний рух слов'ян у народній пісенній творчості (XVII – XIX ст.)– К., 1971. – С. 61.
- ¹⁴ Пушкарев Л.Н. К вопросу об отражении Куликовской битвы в русском фольклоре // Куликовская битва. Сб. ст. – М., 1980. – С. 268.

- ¹⁵ Лучик В.В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя – Кіровоград, 1999. – 104 с.
- ¹⁶ Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви (Сліди народів на карті УРСР). – К., 1967. – С. 99.
- ¹⁷ Литвин М.О нравах татар, литовцев и москвитян. – М., 1994. – С. 99.
- ¹⁸ Бокій Н.М., Козир І.А. Середньовічна пам'ятка біля с.Торговиці на Кіровоградщині // Археологічні дослідження – 2001.– К., 2002. – С. 90-93.
- ¹⁹ Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды. – М., 1985. – С. 78.
- ²⁰ Федоров-Давыдов Г.А. Клады джучидских монет // Нумизматика и эпиграфика. – М., 1960. – Т.1. – С. 90-97.
- ²¹ Піддубний С. Голованівський район. Енциклопедія. Голованівськ, 1999. – С. 5.
- ²² Сидоренко В.А. Хронология правлений золотоордынских ханов 1357-1380 гг. // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Вып. VII. Симферополь, 2000. – С.282; Порівн.: Григорьев А.П. Золотоордынские ханы 60-70-х годов XIV века: хронология правлений // Историография и источниковедение стран Азии и Африки. – Вып.3. – Л., 1983. – С.54.
- ²³ Люта Т. Україна на старожитніх мапах // Пам'ятки України: історія та культура. – 1996. – №2. – С. 54. Див. також: Дашкевич Я. Україна на картах XIV – XVI ст.: Стан і проблема досліджень // Историко-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. – К., 1988. – С. 94-100.
- ²⁴ Дашкевич Я. Східне Поділля на картах XVI ст. // Историко-географічні дослідження на Україні. Зб. наук. праць. К., 1992. – С. 13-21.
- ²⁵ Цит. за: Флоря Б.Н. Литва и Русь перед битвой на Куликовом поле // Куликовская битва. Сб. ст. – М., 1980. – С. 150.
- ²⁶ Московский летописный свод конца XV века: Полн. собр. рус. летописей. – Т.25. – М., – Л., 1949. – С. 173. Непересічність Ольгерда-полководця прагнув підкреслити М.М.Карамзін, навівши у примітці до сюжету про Синьоводську битву свідчення літописця: „Обычай бо бе Ольгерду, егда куда поидяше на войну, тогда никому же неведущу воином его, камо хочет ити ратью ни иным опришним или внешним, или иноземцом, или гостем да неуслышана будет дума его в ушью иноземцем, и таковою хитростью Олгерд многы земли поимал, не толма силою, елико умением воеваше”. Див.: Карамзин Н.М. История государства Российского. – В 12 т. – Т. V. – М., 1993.– С. 228.

Брайченко Олексій Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України, керівник Кіровоградського регіонального наукового центру дослідження історії Центральної України Інституту історії України НАН України. Досліджує проблеми історичного краєзнавства, історії та права України.